

Nagy Terézia

UTAZÓ KULTURÁLIS MINTÁK ÉS A DIASZPÓRÁK

BEVEZETÉS

Tanulmányomban¹ a diaszpórák világát a kulturális csere, hibriditás és utazás tükrében vizsgálom. Az utazás megközelítésében olyan, háttérbe szorított jellegzetességeket is magába foglal, mint a közbenső állomások hatása, az utazást motiváló narratívák, valamint a továbbutazások szerepe a hibridításban. A valós térben megtett utazások mellett a diaszpórák közti és interkulturális kapcsolatok is szerepet kapnak interpretációmban. Így áttekintem az utazás transznacionális/interkulturális értelmezési lehetőségeit az Otthontól az állomásokon keresztül a befogadó országig, majd pedig tovább a globális diaszpórahálóban. A térben előrehaladó és visszaérkező migránsok saját és internalizált kulturális elemeket hordoznak, válogatnak és adnak tovább, miközben érkeznek és továbbállnak, de jelentős részük marad, s transznacionális tereken van jelen, s maga is létrehoz ilyeneket.

Teoretikus megközelítem egy több éves terepmunka eredményein nyugszik, amelyet Kelet- és Nyugat-Afrika, a Maghreb, illetve Dél-Ázsia országaiból érkezett menekültek és diaszpóráik körében végeztem. Részt vettem a hétköznapokban, foglalkoztatott a kulturális találkozásokkal és konfliktusokkal színesített világ; a nemzeti, vallási és családi ünnepeken való részvételem pedig jutalma volt empatikus hozzáállásomnak, de egyben tovább növelte az értelmezéseim lehetőségeit. A terepmunka és megfigyelés, valamint a mintegy száz életútinterjú² (narratív/strukturálatlan interjú) és számos beszélgetés eredményeként kirajzolódó értelmezést jelen tanulmányban a transznacionalizmus és a posztmodern utazás fogalmi köré koncentráltam.

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a valós térben való utazás, a kapcsolatok (ethnogen és interkulturális kapcsolatok) valamint az internet mi-

¹ Mely tanulmány teljes terjedelmében a *Tér és Társadalom* c. folyóiratban jelent meg *Utazó kultúrák és a diaszpórák letelepedése* címmel (Nagy 2011).

² Interjúalanyaim anonimitását névcserevel oldottam meg, de a nevek tükrözik az alany nemét, etnikai és vallási hovatartozását.

lyen hatással van a kulturális túlélésre, a beilleszkedésre és a transznacionális terek kialakulására.

UTAZÓ KULTÚRÁK

Amikor migrációról, menekültekről, diaszpórákról esik szó, egy térbeli mobilitást (Nagy 2009 és 2010; Tilly 2001) és egy (szintén) térbeli megtelepedést szoktunk vizsgálni. Azaz azt, ahogy egy diffúz folyamat eredményeként némely kultúra képviselői áttelepülnek a világ másik részébe és ott keresik megélhetésüket – de a vándorlás közbenső állomásait és a „megtelepedés” kulturális-társadalmi hozadékait korlátozott mértékben tártuk az érdeklődő olvasó, a társadalomtudományok értő olvasói elé. Pedig az antropológia által vizsgált kultúrák legtöbbször (s maguk a kutatók is) érintettek voltak – ha nem is olyan mértékben, mint a diaszpórák – az utazás és megtelepedés kihívásaiban. Számos vonatkozásban vizsgálták a migráció- és diaszpóra-fogalmakkal leírt jelenségeket: politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális szempontok sora volt bevonva az értelmezési keretbe. Jelen tanulmányban arra keresem a választ, hogy az olyan posztmodern/posztkoloniális (Bhabha 1996) fogalom, mint a hibriditás (Buden 1996; Hannerz 1997, 1999 és 2004b) és az *utazás* hogyan kapcsolhatók össze, akkor, amikor menekültek vagy diaszpórák megtelepedéséről beszélünk. Az olyan értelmezéseknek, mint hibrid identitás, az interkulturális (vagy épp multikulturális) kapcsolatok és színterek, már van hagyománya, de ezek mindig egy statikussá tett (lokalizált) jelenség kapcsán merültek fel, s a fogalmak dinamizmusa tűnt el egy olyan vizsgált tárgy esetében, amelynek legfőbb attribútumai a dinamizmus, a mozgás és változás.

James Clifford (2001) egyetért James Boonnal abban, hogy egy ehhez hasonló kultúra „sokszerezős kitalálás, történelmi alakulat, amit bevezettek, politikai konstrukció, elmozduló paradoxon, folytonos fordítás, embléma, márkajelzés, a szembeálló identitások nem-konszenzuális egyeztetése és még sok minden más”. Mindezek közül a kitalálás, folytonos fordítás és elmozduló paradoxon meghatározásokat emelném ki, hogy közelebről megvilágíthassam a diaszpórák világának sajátosságait. Az egyének kulturális elhelyezkedése kapcsán Clifford megjegyzi, hogy az utazást tekintve a „belső-külső kapcsolatok különböző módozatait kellene hangsúlyozni, azt hogy az utazás vagy helyváltoztatás nagy súllyal átvonuló erőket is magában foglalhat – mint televízió, rádió, turisták, áruk, hadseregek” (Clifford 2001: 7). Az utazás számára egyszerre jelent átmenetiséget, felületességet, turizmust, száműzöttséget és gyökértelenséget, valamint felfedezést, kutatást, átalakító

hatású találkozást (Clifford 2001). Egyszerre sokszerzős diaszpóra kultúra jön létre, amely magában hordozza a viszonylagosan homogén származású migránsok kultúráit, az útközben felszededetett kulturális mintákat, azok értelmezését, fordítását, állandóan reflektáló valóságkonstrukciókat. A diaszpóra végül nem egy kultúra színhelye lesz, hanem egy állandóan változó, interkulturális/transznacionális interakciókban gazdag komparatív, reflexív mező, melynek a centrumában az Otthon mítikuma, kulturális elemei, s a meghitt, etnikailag homogén kapcsolatok állnak (ld. Safran 1991 és Wahlbeck 2002). Állandó interakcióban áll a környező kultúrával (esetünkben a magyar, az európai, az európai keresztény stb. kultúrával), az otthoni kultúrával, a diaszpórákban élők kultúrájával – lett légyen az egy távoli, de etnikailag azonos vagy épp egy közeli, de nem-azonos kultúrájú diaszpóra (ld. Clifford 2000). Egy olyan mező, ahová a kulturális elemek érkeznek, de a transznacionális találkozásból úgy kerülnek ki, hogy elsődlegesen az azonos felé hajolnak, s úgy tűnik, erősen különböznek a környező (és egyben a befogadó) kultúráktól, de végül az Otthoni kultúrától is különbözik a diaszpóra világa. Clifford (2007) úgy véli, hogy a diaszpóra és a bennszülött kultúrák között a kontinuitás érzékelésében rejlik a különbség – utóbbinál a hely, a rokonság, a nyelv és a tradíciók folytonosságát láthatjuk, de a diaszpórákban fellelhető törések és kötődések (az elveszett Otthon, a részleges hazatérés, a relációs identitás, a globális kapcsolatháló) már részei a „bennszülött” tapasztalatoknak. S bennszülöttként értelmezhetjük a befogadó kultúrát is: a cliffordi oppozíció illetve annak feloldása érvényes. Korábbi könyvében (Clifford 1997) a diaszpórákat a nemzetállam normatív területén és időbeliségén kívül állóknak ábrázolja, egy törzsként, akiknek bonyolult a politikai és kulturális státuszuk, s akiknek a legfőbb jellemzője, hogy itt élnek, de egy másik helyre emlékeznek/vágyódnak (Clifford 1997: 255 és Clifford 2000). A kontinuitás hiánya, az Otthon távolléte további két gondolatot vet fel: vajon a távollétnek (az Otthontól való eltávolodásnak) ez csupán egy állomása-e, s vajon az utazó kultúrák megállapodnak-e, vagy az utazás a diaszpóralét eleme?

Megfordítva, illetve kiszélesítve Clifford gondolatait az utazókról, akik szeretnek helyeken áthaladni, azt láthatjuk, hogy a migránsok, menekültek sokszor nem szeretnek, de áthaladnak helyeken, határokon, országokon. S szemben a klasszikus utazó-képpel, nem az élmények miatt látogatják meg e helyek többségét, hanem a túlélés, vagy egzisztenciateremtés reményében. Az is fontos szempont – Clifford az antropológus, mint utazó kapcsán írja le (Clifford 2001) –, hogy a lokalizáció során kitörlődik néhány fontos határterület, amely nélkül a migránst, mint utazót vagy a migrációt, mint utazást sem értelmezhetjük, így azokat a kontextusokat sem, amelyek az utazást kísérik. Az eszközöket, amelyek lehetővé teszik, hogy a

térben haladjanak, illetve azok a helyek, amelyeken keresztül eljut a migráns oda, ahol azután a társadalomtudomány diaszpóra tagként értelmezheti. Nemcsak a már-már romantikus, de hátborzongató kép a vonat alján, kamionokba bezárt vagy más módon rejtegetett menekültek vagy épp legálisan utazó migránsok képe kell, hogy megjelenjen az értelmezésben, hanem azok a transznacionális találkozások, amelyek az Otthontól a megérkezés helyéig – nevezzük átmenetileg így –, elvezetnek: az embercsempészek, a tranzitországokban megjelenő patrónusok, munkaadók, bolti eladók vagy épp humanitárius segítség-szervezetek munkatársaival való találkozások. Ezek eszközei is az útnak, amennyiben pénzzel, élelemmel vagy épp egy-egy információval segítik a továbbjutást, vagy épp a további (távolabbi) célok kitűzését. Tágabb értelemben ilyennek tekinthetők az utazást előkészítő terveket előhívó narratívák is, amelyek arról szólnak, hogy azon *a másik helyen* jobb. Az utazás során számos transznacionális/kultúraközi kapcsolatot építenek ki, számos kultúrával találkoznak, ami még egy klasszikus értelemben vett utazó képzetét is megmozgatja. Gondoljunk arra, hogy mire a legtöbb szubszaharai menekült Kelet-Európába él, a maghrebi, közel-keleti, török, görög és balkáni területeket érinti, s ott-tartózkodása során számos tapasztalattal gazdagodik, amelyek egy része a kulturális különbségek áthidalását teszik szükségessé.

Az utazás így magában foglalja az interkulturális/transznacionális praxisokat (Hannerz 2004a és 2004b), az internalizált kulturális elemek – a származási kultúrából és a közbenső állomásokon megismert elemek – szállítását, s végül a letelepedést vagy átmeneti megállást, a marasztaló vagy továbbutazásra serkentő vágyakat és kudarcokat.

HA EGY DIASZPÓRA MEGTELEPSZIK

Az út végén egy külső meghatározás szerint befogadó társadalomhoz ér a migráns, azonban az első találkozásuktól kezdve a kapcsolati kudarcain keresztül a már ott élő migránsok narratíváiból levont következtetésekig arra ösztökélik, hogy megkeresse azokat, akikkel bizalmas kapcsolatot teremthet, s akik az egzisztencia-építésben segíthetnek. Ez a diaszpórák világában található meg számukra. Azonban mindig vannak elsők – akik elsőként érkeznek, s nem találnak etnikailag/vallásilag homogén közösséget: ők a hasonlóság/különbözőség dimenziója mentén alakítanak ki kapcsolatokat, s a további migránsok érkezése után, ha már valamelyest számosabban vannak jelen a diaszpórák szférájában, leválnak, s megkezdik a *sa-*

ját világuk kiépítését. Nemzeti, vallási és családi ünnepek³ együtt való megülése, közös internetezés, a „hazai” hírek együttes olvasása-átbeszélése, egy-egy szabad este közös eltöltése, s így lépésről lépésre közelebb kerülnek ahhoz, hogy egyre inkább maguk között keressék a funkcionális, baráti vagy segítő kapcsolatokat. A munka világa azonban ekkor még a diaszpórán kívül található és viszonylag hosszú idő kell, hogy a munkából szerzett jövedelem, a hazai és más diaszpórában élő rokonok és ismerősök támogatásával létre tudjon hozni egy-egy tag valamiféle kisvállalkozást (büfé, kereskedelem, piaci stand vagy mobiltelefon-üzlet esetleg valami illegális üzlet⁴ formájában), amelynek fejlődése részben a diaszpóra további tagjain, részben pedig mindannyiuk kapcsolathálójának kiterjedtségén is múlik (Nagy 2007). Egyúttal azonban lehetőséget teremt további diaszpóratagok munkavállalására, s a lojalitások szimbolikus és pragmatikus megerősítésére.

A megtelepedés a befogadó társadalom testében jön létre, ahhoz sok szálon kötődik: hivatalok, adózás, lakhatás és munkavállalás során kerülnek kapcsolatba, de nyilvánvalóan a befogadó társadalom szolgáltatásait veszik igénybe az élet legtöbb területén. A fogyasztás és kereskedelem, valamint a szórakozás azok az entitások, amelyek a befogadó társadalom felől a diaszpórák világa, majd a saját diaszpóra felé húzódik a diaszpóra növekedésével párhuzamosan. A megtelepedés egyszerre történik a befogadó társadalom és a diaszpórák világa által szabott keretek között, de mind az egyes diaszpórák, mind pedig azok tagjai egyre inkább a különbségtevések mentén – akár *elkülönböződés*ről is szólhatunk! – a diaszpórák felé húzódnak.

A megtelepedő diaszpórákra nemcsak ezen látens határok jellemzők, hanem a narratíváikban számosan fellelhető sztereotípiák – magyarokra, európaiakra, más diaszpórákra vonatkozóan. Ezek a sztereotípiák azonban funkcióval bírnak: egyrészt segítik az öndefiníciókat, az identitást, a kultúrák közötti tájékozódást, valamint a kulturális túlélést⁵. A kulturális túlélés ugyanis részben abból táplálkozik, hogy ők maguk miben mások (Wahlbeck 2002). Emellett közösségi szinten megfigyelhető a kíváncsiság, rácsodálkozás és a (számukra) Mások megértésére való törekvés, amely éppen a közösségi szinten terjedő és diaszpóráközi sztereotípiák hatására a félreértésnek is teret enged. Ugyanakkor ez a fajta érdeklődés teszi lehetővé a kozmopolita (más szempontból: multiplex) kötődéseket, s a kölcsönös

³ Pakisztáni Basant (tavasz) ünnep, az etióp újév (enkwatash), a muszlim eid ul-fitr stb.

⁴ Így pl. a pénzváltástól a drogkereskedelemig, amely később egy legális vállalkozás alaptőkéjét hozhatja.

⁵ A kulturális túlélésről szólva Geertz (2001: 377) megemlíti, hogy a kultúráknak áthatolhatatlannak kell maradniuk.

kíváncsiság hozza létre azokat a transznacionális kapcsolatokat, ahol a kultúrák világa találkozhat (pl. fesztiválok, klubok, éttermek, stb. terein).

A primer kötődések (A. Gergely 2005) és az identitás a diaszpórához és a mítikus Otthonhoz kötik a migránsokat (Clifford 2000), ugyanakkor sok esetben az akkulturáció (vö. Hannerz 1997 és Phillimore 2011), a közösségteremtésre való készség, a hajlékonyság is megjelenik. A diaszpórákat sem tekinthetjük azonban homogénnek. A származás (etnikai, klánbeli hovatartozás), politikai meggyőződés, tradicionálisabb vagy modernebb életforma, vallásosság mértéke szerint a diaszpórák belülről fragmentáltak (ld. még Olomoofe 2000). Wilson (2009) centripetálisnak tekintti a diaszpórákat, s úgy vélem, hogy egyetérthetünk vele, ha arra gondolunk, hogy a diaszpórák közepén egyfajta kulturális elkötelezettségben, lojalításban mérhető „sűrűsödés” található, míg a diaszpórák peremén inkább megfigyelhetőek a transznacionális kapcsolatok. A diaszpóra belsejében olyan aktorok vannak jelen, akik számára a megélhetést és/vagy biztonságot az otthonos közeg biztosít: ide tartoznak azok, akiknek a megélhetése, vállalkozása diaszpóra-specifikus, de itt találhatóak azok is, akik egzisztenciális és kapcsolati kudarcok után a diaszpóra ismerős világába zárkóznak. A diaszpóra peremén azonban az interkulturális kapcsolatok, a performance-szerű kultúraismertetések és a befogadás óhaja áll, miközben a vallásosság és a saját kultúra felől nyitottan tekintenek a többi kultúra felé. Azonban a kapcsolati kudarcok és kulturális távolságok/konfliktusok a diaszpóra belseje felé vezetnek a korábban esetleg nyitott, transznacionális kapcsolatokat építő, integrációra vágyó aktort (Nagy 2007, 2009, 2010). A visszavezető út nemcsak a kapcsolatokban figyelhető meg, hanem pl. egy (legalább átmeneti) vallásosabb életszakasz bekövetkeztében is. A kapcsolati kudarcokat követő *neointegráció*⁶ egyik sajátja a rigorózus(abb) következetességgel alkalmazott (saját) kulturális válaszok.

A diaszpóra megtelepedését azonban az elutasítás (kirekesztés és elhatárolódás) mellett a türelem és kezdeményező-készség jellemzi, valamint az innovatív megoldások a megtelepedésre (Nagy 2012), a sokaknál fejlett (másoknál kudarcokkal terhelt és így visszafogottabb) kapcsolatépítő készség, amennyire a kulturális és vallási szabályok engednek. További vizsgálatra érdemes az a közösségépítő mechanizmus, amely a túlélést (kulturális és egzisztenciális túlélést) segíti, s amely a hasonlóságok és különbségek felkutatása mellett feltárja a csoport erőforrásait és készségeit.

⁶ A neointegráció a szocializáló közeg integrációjának elvesztése után hosszabb-rövidebb idővel alakulhat ki, új társas kapcsolatokon keresztül, egyes sajátjaiban eltér az integrációtól: a kialakuló új lojalítás reflexív viszonyban áll a korábbi kudarcokkal, a normatív kontroll elfogadása nemtermészetes, hanem reflektált és megkérdőjelezett.

A diaszpórába három irányból érkeznek új tagok: a távoli hazából illetve az európai diaszpórákból, valamint az Otthon és a befogadó ország közötti terület diaszpóráiból. Ez a három egyúttal a tapasztalat, transznacionális tapasztalat és integrációs törekvésekben, valamint az adaptációban, a diaszpórához és a befogadó társadalomhoz való kapcsolódás igényeiben is különbözik (ld. Nagy 2011).

IZGALMAS DOLGOK A DIASZPÓRA PEREMÉN

A diaszpóra imaginárius peremén lelhető fel a reflexív kultúramegközelítés pragmatikus oldala: az európai-afrikai, európai (benne: magyar) és muszlim intertextusok (másképpen tekintve: hibrid identitások), mindez a transznacionális, interkulturális kapcsolatok, a kultúra- és vallásközi kommunikáció tereinek tekinthető (vö. Clifford 2000). Az érdeklődés és némely gyakorlatiasabb dolog (hétköznapi találkozások, hivatalok, munka és szórakozás) a diaszpórán kívülre, a sokrétű kötődések többsége azonban a diaszpóra felé kötik az aktorokat, miközben a kultúra megőrzése és asszimiláció (vö. A. Gergely 2005; Clifford 2000 és Geertz 2001) fogalmait kell használnunk. A családi/közösségi autoritások elvesztése illetve megkérdőjeleződése, a mainstream kultúra hatása, az elfogadásra való törekvés együttesen eredményezik azt, hogy az aktorok – még ha tradicionális, vallásos közegből érkeztek is – éjszakai szórakozóhelyeken, sportközvetítéseken, kocsmákban, konditermekben töltik a szabadidejüket. Igaz, ez csak egyetlen eleme az asszimilációra való törekvésnek, ahogy az öltözködés, testdíszítés (smink a nőknél, frizura mindkét nemnél, (nem törzsi) tetoválás, stb.), fogyasztás stb. területein is sok példát találhatunk. Számosan azonban az asszimilációs törekvések után az etnikai/vallási közegbe húzódnak vissza. Az asszimilációs és neointegrációs törekvések ráadásul egyidejűek a frissen érkezettek-nél intenzív „hazai hírek” fogyasztásával, amely büszkeséggel és aggódással tölti el őket. Egyszerre kötődnek a nációjukhoz, etnikumukhoz, valamint válnak antinacionalistává (vö. A. Gergely 2005). Elfogadó lépések mellett ők maguk is igényt nyújtanak be arra, hogy ne a látható és feltételezett etnikai/vallási tulajdonságaik alapján ítéljék meg őket. Ugyanakkor – ahogy fentebb is írtam – az egyszerűsítés okán ők is etnikai-vallási kategóriákban gondolkodnak, s miközben viszonylag homogén szigeteket hoznak létre, a diaszpóra határain túlra is tapogatóznak. Hibrid identitások jönnek létre, amelyet a diaszpóra-identitás, az Otthon reflexiói, a befogadó társadalommal való csereberéi és kudarcai hoznak létre.

A diaszpórák peremén, a kulturális események idején (pl. menekültek napja, Afrika-nap, fesztiválok, nemzeti ünnepek, stb.) az egzotikum megmutatása is cél

(Nagy 2008). A performance tárgya azonban a kulturális megismerés és sztereotipizálás mezsgyéjén történik: feltételezik a befogadó közeg számára elfogadhatónak minősülő motívumokat (rítus, tánc, étel, stb.), s ezeket kínálják fel az egzotikumra éhes publikum számára. Így az európai/magyar szem számára elfogadható, de nem valós egzotikum valósul meg, s ez az entitás nem segíti a beilleszkedést, hiszen az Egzotikus épphogy növeli a távolságot.

Ugyancsak a diaszpórák peremén jönnek létre a kapcsolatok született muszlimok és magyar megtérők, afrikai keresztények és magyar keresztények között vagy épp nyugat-afrikai szúfi muszlim raszták és magyar raszták között, s ezeken a perifériákon nyílik meg a lehetőség a másik kultúrájának valóságosabb megismerésére, de ezek a kapcsolatok intenzívebbek és intímebbek is, mint más véletlenszerű kapcsolatok, s alapja lehet a neointegrációnak, a kapcsolatokon keresztül az egzisztenciális igények kielégítésének.

CSEREBERE JELLEGŰ KULTURÁLIS ELEMELK

A kultúra esszenciái illetve egyes elemei kerülnek forgalomba a diaszpóra részéről, s a cél: a Másik megigézése és figyelmének lekötése – a sikeres neointegrációért, a megtelepedő (és az egzotikumra épített) vállalkozásért. A transznacionális csere felajánlott kulturális javak az „elfogadható egzotikum” (Nagy 2008) mezejére utalnak (arab ételek, afrikai táncok, vízipipa, perzsaszőnyegek, indiai füstölők, stb.) és a befogadó társadalom tagjának kozmopolitizmusát is elismerik egyúttal. A csere másik oldalán olyan absztrakciókat vélelmezhetünk, mint az elismerés, elfogadás, befogadás, valamint a gazdasági és kapcsolati tőke. Ugyanakkor nem tárgyai a cserének a vallási, politikai nézetek, a kereskedelmi praxisok, s csak korlátozott mértékben az egészségre irányuló tudások, de kölcsönös figyelemre méltó az életforma. (Az életformáról ld. még Hannerz 1999, a kulturális egymásra hatásról Hannerz 2004b.)

A befogadó társadalom felől a popzene, rap és reggae, a hollywoodi filmek, valamint a konyhaművészet egy-egy eleme áramlik (amellett, hogy a nyelvelsajátítás bizonyos mértékű kulturális áramlást is feltételez). A fúziós konyha diaszpóra változata pl. ötvözi a magyar pörkölt és az etióp *wot*; a magyar palacsinta és az etióp *injera* vagy szomáli *canjeera* elkészítési módjait; vagy épp a kínai tojásos rizs kerül szubszaharaiak asztalára...

ÖSSZEGRZÉS

A migráció során, a diaszpórák megtelepedésekor hibrid valóságok jönnek létre, azaz olyan hibriditás, amelyen sokan dolgoznak: migránsok és befogadók, diaszpóráközi vándorok és áttelepülők, valamint az internetet böngésző diaszpóratagok.

A diaszpórák világában, a transznacionális együttműködés során, az információk és kulturális elemek kicserélődése következik be, amely egyszerre hatása is és mozgatórugója is a vándorlásnak. A folyamatos dinamizmus az utazás mellett a változékonyságot jelenti – a kulturális elemek cseréje, az egzotikum áruként való kínálata, az interkulturális kapcsolatok formájában. Az állandóságot a saját kultúra, vallás, nyelv mellett az Otthon felé való elkötelezettség és a reflexív ismeretszerzés jelenti. Az utazások során folyamatosan épülnek fel a hibrid identitások, amelyek a megtelepedést is, de az egzisztenciaépítést is segítik. A posztmodern társadalmat, társas tereket nehezen képzelhetjük el olyanfajta interkulturális entitások nélkül, amelyeket – láttuk – a diaszpórák természetszerűen alakítanak ki maguk körül, s amely elválaszthatatlan az utazás értelmezéseitől.

IRODALOM

- A. GERGELY ANDRÁS (2005): Szórvány, diaszpóra és határfenntartás. Adalékok a szórványtipológia és a kulturális sziget kérdésköréhez. In Ilyés Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 11–20.
- BHABHA, HOLMI. K. (1996): A posztkoloniális és a posztmodern. A társadalmi hatóerő kérdése. *Helikon*, 4., 484–509.
- BUDEN, BORIS (2004): Kultúrák közti fordítás (hibriditás). *Magyar Lettre Internationale*, 51.
- CLIFFORD, JAMES (1997): *Routes: travel and translation in the late twentieth century*. Harvard University Press, Cambridge
- CLIFFORD, JAMES (2000): Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale*, 39., 12–17.
- CLIFFORD, JAMES (2001): Utazó kultúrák. *Magyar Lettre Internationale*, 41., <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00025/clifford.htm>
- CLIFFORD, JAMES (2007): Varieties of Indigenous Experience: Diasporas, Homelands, Sovereignties. In Cadena, M. de la, Starn, O. (eds.): *Indigenous experience*

- today. Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research. Oxford: Berg Publishers, 197–224.
- GEERTZ, CLIFFORD (2001): A sokféleség édes haszna. In Geertz, C.: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest: Osiris Kiadó, 374–396.
- HANNERZ, ULF (1997): Fluxos, fronteiras, híbridos: palavras-chave da antropologia transnacional. *Mana (Rio de Janeiro)*, 1., 7–39.
- HANNERZ, ULF (1999): A világvárosok szerepe a kultúrában. *Replika*, 38., <http://www.c3.hu/scripta/replika/38/06hanner.htm>
- HANNERZ, ULF (2004a): A kozmopoliták és helyiek a világkultúrában. In Biczó G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen: Csokonai Kiadó, 178–191.
- HANNERZ, ULF (2004b): Gondolatok a globális világról. In N. Kovács T. (szerk.): *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor, 73–93.
- NAGY TERÉZIA (2007): Migráns hálózatok, menekültek és a Határok. In Timár J. (szerk.): *Határkonstrukciók magyar-szerb vizsgálatok tükrében*. Békéscsaba: MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsabai Osztály, 81–94.
- NAGY TERÉZIA (2008): Relatív egzotikum. In Fejős Z. – Pusztai B. (szerk.): *Az egzotikum*. Tabula Könyvek 9. Budapest – Szeged: Néprajzi Múzeum – SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 173–188.
- NAGY TERÉZIA (2009): Narratív menekülsors. A hatalom és mobilitás kérdései. In Jancsák Cs. – Nagy G. D. – Szűcs N. (szerk.): *Céhem vándorkönyvei. Tanulmányok a 60 éves Pászka Imre tiszteletére*. Szeged: Belvedere Meridionale, 89–103.
- NAGY TERÉZIA (2010): A menekültek mobilitása néhány szempont szerint. A neointegráció és a mobilitás. In Jancsák Cs. – Nagy G. D. – Pászka I. (szerk.): *Állandó párbeszédben. A szegedi műhely tisztelgése Utasi Ágnesnek*. Szeged: Belvedere Meridionale – DARTKE, 212–235.
- NAGY TERÉZIA (2011): Utazó kultúrák és a diaszpórák letelepedése. *Tér és Társadalom*, 4. 20–37.
- NAGY, TERÉZIA (2012): Kultúra, diaszpóra, menekültek. *Belvedere Meridionale*, 2012 (XXIV.) 1. 92–103.
- OLOMOOFE, LARRY (2000): Egy fekete közösség létrejötte Budapesten? In Sik E. – Tóth J. (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport, 50–59.
- PHILLIMORE, JENNY (2011): Refugees, Acculturation Strategies, Stress and Integration. *Journal of Social Policy*, 3., 575–593.

- SAFRAN, WILLIAM (1991): Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return. *Diaspora*, 1., 83–99.
- TILLY, CHARLES (2001): Áthelyeződött hálózatok. In Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 89–103.
- WAHLBECK, ÖSTEN (2002): The concept of diaspora as an analytical tool in the study of refugee communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2., 221–238.
- WILSON, TRAJANO FILHO (2009): The conservative aspects of a centripetal diaspora: The case of the Cape Verdean tabancas Africa. *The Journal of the International African Institute*, 4., 520–542.